

BERNARD LEWIS

İslam Dünyasında Yahudiler

Bernard Lewis
The Jews of Islam, 1984
© İmge Kitabevi Yayınları, 1996
Bu çevirinin tüm hakları saklıdır.
ISBN 975-533-143-3
I. Baskı: Nisan 1996

Yayıma Hazırlayan
Mete Tunçay

Kapak Resmi
Yahudi bir kadın, İstanbul, 1714

Kapak Tasarımı
Fatma Korkut

Dizgi
İmge Ajans

Kapak Baskısı
Pelin Ofset 418 70 93

İç Baskı ve Cilt
Zirve Ofset 229 66 84

İmge Kitabevi
Yayıncılık Paz. San. ve Tic. Ltd. Şti.
Konur Sok. No: 3 Kızılay 06650 Ankara
Tel: (312) 419 46 10 - 419 46 11
Faks: (312) 425 65 32

Bernard Lewis

İslam Dünyasında Yahudiler

Çeviren: Bahadır Sina Şener

Anlayacak olan Y'ye

¿No ha de haber un espíritu valiente?
¿Siempre se ha de sentir lo que se dice?
¿Nunca se ha de decir lo que se siente?

Francisco de Quevedo

Yiğit bir ruhtan hiç bir haber yok mu?
Her zaman söylenenler hissedilir mi?
(Bütün) hissedilenler söylenir mi hiç?

İÇİNDEKİLER

RESİMLER HAKKINDA NOT 7

ÖNSÖZ 8

BİR

İslâm ve Öteki Dinler 12

İKİ

Yahudi İslâm Geleneği 82

ÜÇ

Orta Çağın Sonlarıyla Yeni Çağın Başları 126

DÖRT

Geleneğin Sonu 177

NOTLAR 217

NOT: Lewis'in Kuran'a yaptığı bazı göndermelerin âyet sayıları, bizim elimizdeki Türkiye Diyanet Vakfı'nın "Kur'an-ı Kerim ve Açıklamalı Meali"nin düzeni ile aynı değildir. O nedenle Lewis'in verdiği bazı âyetlerin sayılarını elimizdeki kaynağa göre değiştirdik.

Resimler Hakkında Not

Resimler 81. sayfadan itibaren başlamaktadır.

Ellerindeki tarihî parçaların reproduksiyonlarını yayınlama izni veren aşağıdaki kişi ve kuruluşlara teşekkür ederim.

İsrail Müzesi, Kudüs: 1, 6, 7, 8, 9, 10 ve 21. resimler

Hebrew Union College, Skirball Müzesi, Los Angeles: 2, 4 ve 5. resimler

Yahudi Müzesi, Londra: 3. resim

British Library, Londra: 11. resim

Profesör Myriam Ayalon, Kudüs: 12 ve 13. resimler

Yunanistan'daki Yahudi Müzesi, Atina: 16 ve 17. resimler

Gennadios Kütüphanesi, Atina: 14, 15, 18, 19 ve 20. resimler

16. resim -*Recueil de cent estampes representant differentes Nations du Levant...*den alınmıştır. Metin kısmı Fransa'nın Osmanlı Devleti Büyük Elçisi M.De Ferriol'e aittir (Paris, 1714)

20. resim Georges de La Chappelle'den alınmıştır: *Recueil de divers portraits des principales dames de la Porte du Grand Turc* (Paris, 1648)

ÖNSÖZ

Ortaçağ ve modern Yahudi tarihine bakıldığında, sanki diasporadaki Yahudilerin gelişme hatta yalnızca varlıklarını sürdürebilme olanağını bile ancak Yahudiliğin halefi olan iki din-den -Hıristiyanlık ve İslâm- birinin himayesi altında bulduğu görülecektir. Neredeyse bütün Yahudi tarihi, daha doğrusu bu tarihin antik Yahudi merkezlerinin yok olması ile yeni Yahudi devletinin kurulması arasında kalan dilimi açısından önem taşıyan bölümü, ya İslâm ülkelerinde ya da Hıristiyan uygarlığının hâkim olduğu topraklarda cereyan etmiştir. Hindistan ya da Çin gibi başka uygarlıkların ve dinlerin hüküm sürdüğü yerlerde de zaman zaman Yahudi yerleşmelerine rastlanmış, ama bunlar -kendilerine tanınan onca hoşgörüyeye karşın- hiç bir varlık gösterememişlerdir. Ne sözkonusu ülkelerin ne de Yahudi halkının yaşamında ve kültüründe hatırı sayılır bir payları olmuştur. Gerçekten önemli sayılabilecek herhangi bir şey ortaya koyamamışlardır. Hindistan'daki küçük Yahudi cemaatleri ise, ancak İslâm'ın gelişi ile birlikte az da olsa dikkat çekebilmiş ve küçük bir rol oynayabilmişlerdir. Hinduizm, Budizm ve Uzak Doğu dinlerinin serpildiği topraklarda Yahudiler hem sayıca az hem de etkisiz idiler; ne zulüm gördüler ne de kayırıldılar; üzerlerine dikkat bile çekmediler. Yahudilik Hindu Hindistan'da ve Çin'de köreldi. Arnold Toynbee Yahudiliği ve antik dünyadan beri varlıklarını sürdüren başka bazı azınlık grupları tanımlarken "fosil" deyimini kullandığında, sert, eleştirilerle karşılaşmıştı. Aslına bakılırsa Orta Doğu, Avrupa ve Amerika'daki Yahudilerin canlı yaşamı gözönüne alındığında, onlar için "fosil" deyimini kullanmak saçma gibi görünebilir, ama bu deyim Asya'nın güneyindeki ve doğusundaki yalıtılmış, hareketten yoksun Yahudi cemaatleri için kullanılmasında pek de saçma kaçmayacaktır.

Orta Çağın başlarından itibaren Yahudilerin yaşamlarını ve faaliyetlerini sürdürdükleri belli başlı merkezler, İslâm ülke-

leri ve Hıristiyan uygarlığı içerisinde yer almıştır. Bu iki dinin faal bir Yahudi yaşamını mümkün kılan ve Hinduizmin, Budizmin ve günümüzde belki komünizmi de eklememiz gereken diğer inançların geçerli olduğu toplumlarda bulunmayan belli bir ortak niteliğe sahip oldukları anlaşılıyor. Bu, Yahudilerin yaşamının Hıristiyan ya da Müslüman yönetimi altında her zaman rahat içerisinde geçtiği anlamına gelmez; belki küçümsemiş ya da nefret edilmişlerdir, zaman zaman horlamalara, baskılara ya da saldırılara uğramışlardır, ancak hiç bir zaman Yahudilere karşı kayıtsız kalınmamıştır. Hıristiyanlığın ve İslâmın gözünde, dolayısıyla Hıristiyanlar ve Müslümanlar için Yahudilerin ve Yahudiliğin belli bir kozmik boyutu vardır. Bilinirler; şeylerin gerek teolojik gerekse tarihsel planı içerisinde bir yerleri, gerçekten önemli bir yerleri vardır. Gerek hayırda gerek şerde varlıklarına belli bir anlam yorular. Hatta Hıristiyanlar Yahudi kutsal kitaplarını bile kabul etmişlerdir. Bu boyutta olmamakla birlikte, Müslümanlar da Yahudi kutsal kitaplarını sahici bir vahyin bozulmuş bir kalıntısı olarak görmeye ve kabul etmeye yatkındırlar. Hıristiyanlar ve Müslümanlar için Yahudi dini ne yabancı ne de saçma bir dindir. Kendi imanları ile aynı türden, ama daha eski ve süresi dolmuş bir dindi. Bir Yahudiyi Tanrı mesajının son yorumu olan kendi imanlarından geri kaldığı için cezalandırabilirlerdi; ama çok sayıdaki benzerleriyle birlikte küçük bir mezhebin ya da kültürün taraftarı olarak görüp, aldırılmazlık edemezlerdi. İnanan biri içinse ezaya katlanmak hiçe sayılmaktan evladır.

Öyle anlaşılıyor ki, bugün Batı dünyasında genellikle Yahudi-Hıristiyan geleneği adı verilen şeye ve bu geleneğin İslâm'daki eşdeğerine yolaçmış kültürel bir ortak-yaşam tarzını ve giderek bunların karşılıklı etkileşimlerini olanaklı kılan belli önkoşullar vardır. Gerek Yahudilerin gerekse Müslümanların durumlarında radikal değişikliklerin yaşandığı 20. yüzyıla kadar "Yahudi-İslâm" terimi, pek çok açıdan taşıdığı benzerlikler ve paralellikler bakımından en az "Yahudi-Hıristiyan" terimi kadar anlamlı ve geçerlidir.

Bildiğim kadarıyla "Yahudi-İslâm" terimini sadece Batılı bilginler kullanmıştır ve tarafların hiç biri aralarındaki ilişkileri o açıdan görmediği için, bu terim ne İslâm ülkelerinde yaşayan Yahudiler ne de Müslümanlar tarafından benimsenmiştir. Günümüzde ise, artık Yahudi-İslâm geleneği canlı bir güç olmaktan çıkıp sadece tarihsel önem taşıyan bir kavram halini almıştır. Sözkonusu gelenek yokolmuş; bu geleneği yaşatanlar ya başka ülkelere sürülmüş ya da Yahudi halkının iki büyük kolunu oluşturan İslâm Yahudileri ile Hıristiyanlık Yahudilerinin yüzyıllar sonra ilk kez bir araya geldikleri ve ortak Yahudilikleri üzerine yeni bir sentez yaratma mücadelesi verdikleri İsrail'e göç etmişlerdir. Bugün bu iki büyük uygarlık arasındaki çatışma söz konusu karşılaşma sayesinde bir kere daha (minyatür düzeyde) tekrarlanmaktadır ve birlik amacı kolayca gerçekleşecek gibi de görünmemektedir. Birlik oluşturma yönündeki çabalar, İsrail ile İsrail'i çevreleyen İslâm dünyası arasında yeni ve farklı bir ortak-yaşam ilişkisi yaratma yönündeki -şimdiye kadar kayda değer hiçbir sonuç vermemiş olan- koştut girişimleri hem belirleyecek hem de onlar tarafından belirlenecektir.

İleriki sayfalarda Yahudi-İslâm geleneğinin kökenlerini, gelişmesini ve sona erişini incelemeye ve bu süreçleri gerek Yahudi gerekse İslâm tarihi içine yerleştirmeye gayret ettim. Hıristiyanlığın Yahudileri çoğu zaman ve çoğu yerde, tümüyle Hıristiyan bir ortamın Hıristiyan olmayan tek azınlığını oluşturmaktaydılar. Oysa İslâm egemenliği altındaki Yahudiler, sayısız dini azınlıktan sadece biriydi; üstelik en önemlisi de değildi. O nedenle İslâmın Yahudiliğe, Müslümanların ise Yahudilere karşı tutumu, daha geniş ve karmaşık bir sorunun yanlarından sadece biridir. Bunun için ilk bölüm İslâm ile diğer dinler arasındaki ilişkilerin -teolojik, hukuki, teorik ve pratik açılarından- gözden geçirilmesine ayrılmıştır. İkinci bölümde Yahudi-İslâm geleneğinin başlangıcı ve oluşumu ele alınmakta; esas olarak Orta Çağ İslâmının kurucu ve klasik gelenekleri üzerinde durulmaktadır. Üçüncü bölümde, son büyük İslâm devleti ve çok sayıda önemli Yahudi topluluğunun da vatanı olan Osmanlı

İmparatorluğu ele alınmakta ve daha kısa olarak, Kuzey Afrika ile Asya'daki diğer Müslüman devletlere değinilmektedir. 19 ve 20. yüzyılları içeren dördüncü ve son bölümde ise, Batının İslâm dünyası üzerinde etkide bulunduğu ve Yahudi-İslâm geleneğinin son evresini oluşturan çağ kapsamaktadır.

Bu kitap, Kasım 1981 tarihinde Cincinnati, Ohio'daki Hebrew Union College'de Gustave A. ve Mamie W. Efroymsen Anısına verdiğim tebliğlere dayanmaktadır. Bu tebliğlerde yer alan malzemeleri epey genişlettim ve açıklayıcı notlar ekledim. Sorularından ve yorumlarından çokca yararlandığım ev sahiplerime, dikkatli ve bilgili dinleyicilerime müteşekkir olduğumu ifade etmek isterim. Yine arşivlerinden yararlanmama izin veren Alliance Israelite Universelle 'e, gösterdikleri sabır ve nezaketten ötürü bu kuruluşun görevlilerine teşekkür ederim. Kitabın ilk versiyonlarını okuyan ve yorumlarını bildiren dostlarıma ve meslektaşlarıma; hepsi de profesör olan S.D. Goitein'e, Halil Inalcık'a ve Itamar Rabinovitch'e; 1982-83 ders yılında Institute for Advanced Study üyesi olan ve kitabımın taslaklarını okumak için sınırlı zamanlarından fedakârlıkta bulunan Judith Goldstein ile Amnon Cohen'e müteşekkirim. Bazı önerilerini minnetle karşıladım; benimsemediklerim olduysa özür dilerim. Resimlerin seçilmesinde ve sağlanmasında değerli tavsiye ve yardımları için Atina'dan sayın Nikola Stavroulakis'e teşekkür ederim. Araştırma asistanım olarak değerli çabalarından dolayı, Princeton Üniversitesi'nde lisans üstü öğrenim görmekte olan David Eisenberg ile tebliğlerin ilk taslaklarından kitabın son şekline kadar yapılan sayısız düzeltme ve değişiklikleri hiç sızlanmadan daktilo eden bayan Dorothy Rothbard'a özel teşekkür borçluyum.

I. bölümün bazı kısımları Fransızca olarak -Annales'de (1980) yayınlanmıştır. Bu derginin editörlerine teşekkürlerimi sunmak isterim.

B. L.
Eylül 1983

BİR

İSLAM VE ÖTEKİ DİNLER

Hoşgörü ve hoşgörüsüzlük üzerine İslâm dünyasında yazılmış yazıların çoğunda iki klişe göze çarpar.¹ Söz konusu klişelerden ilkinde, bir elin de kılıç diğerinde Kuran çölde at koştururken kurbanlarını ikisinden birini seçmeye zorlayan fanatik savaştı bir Arap atlısı tasvir edilir. Ünlenme kaynağı Edward Gibbon'ın -Decline and Fall of the Roman Empir'ina² [Roma İmparatorluğu'nun Düşüşü ve Çöküşü] olan bu görüngü sadece yanlış değil, -sol eliyle ustaca kılıç kullanan bir insan soyunun varlığı kabul edilmedikçe- aynı zamanda olanaksızdır da. Müslüman pratiginde sol el temiz olmayan işlere ve amaçlara ayrılmıştır; bugün olduğu gibi o devirlerde de dini bütün hiçbir Müslüman Kuran'ı sol eliyle tutmazdı. Yine aynı oranda mantıksız bir başka imge de, farklı ırklara mensup, farklı itikadlara sahip kadın ve erkeklerin altın çağlarda tam bir hak ve fırsat eşitliğiyle, uygarlığın gelişmesi için omuz omuza vererek eksiksiz bir uyum içinde birarada yaşadıklarını anlatan imanlar ve ırklar arası ütopya imgesidir. Bu iki klişeyi Yahudiler açısından ifade edersek, sözkonusu yorumlardan birinde klasik İslâm modern Amerika'ya benzer; olsa olsa daha iyidir. Oysa, diğeri sadece (eğer böyle bir şeyi düşünmek mümkünse) daha kötü olmak kaydıyla Hitler Almanyasını andırır.

Tabii her iki imgenin de gerçekleri amansızca saptırdığına şüphe yok. Ancak yine de, çoğu klişede olduğu gibi bunlar da bazı gerçekleri içerirler. Her iki imge de gerek nispeten yakın zamanlara ait olmak, gerekse İslâm değil Batı dünyasından

kaynaklanmak gibi iki özelliği birlikte paylaşmaktadır. Hıristiyanlar için de Müslümanlar için de hoşgörü yeni bir erdem, hoşgörüsüzlük ise yeni bir suç biçimidir. Her iki toplumun tarihlerinin büyük bölümünde hoşgörü değer verilecek bir şey olmadığı gibi, hoşgörüsüzlük de kınanacak bir şey değildi. Görece yeni zamanlara kadar, Hıristiyan Avrupa hoşgörüyü ne ödüllendirmiş ne de hayata geçirmiştir. Başkalarının hoşgörüsünden yoksun olmalarını da pek umursamamıştır. İslâm'a yöneltilen suçlama, doktrinini zor kullanarak dayatması değil -bu, normal ve doğal olarak görülürdü-, doktrinlerinin yanlış olmasıydı. Aynı şekilde şu sıralarda Müslüman tarafından, Müslümanlık savunucularından ve bilhassa İslâm'ı savunanlardan sıkça duymaya alıştığımız hoşgörü iddiaları da yenidir ve yabancı kaynaklıdır. Bazı İslâm savunucularının, toplumlarının geçmişte Müslüman olmayanlara eşit statü tanıdığı yolundaki savları çok yakın bir geçmişe dayanır. Yeniden canlanan İslâmın sözcüleri böyle bir iddia ileri sürmezler³ ve tarihsel olarak, hiç şüphesiz haklıdır. Geleneksel İslâmî toplumlar ne böyle bir eşitlik tanımışlardır ne de böyle bir iddiaları vardır. Gerçekten de eski düzende böyle bir davranış erdem değil, görevin savsaklanması olarak görülürdü. Öyle ya, gerçek imanın izleyicileri ile bilerek onu reddedenlere aynı muameleyi göstermek nasıl mümkün olabilirdi ki? Bu mantıken olduğu kadar teolojik olarak da saçmadır.

Gerçek her zaman olduğu gibi burada da birbiriyle çelişen bu klişeler arasında bir yerde yatar ve her iki klişeden de daha karmaşık ve göreceli bir niteliği vardır.

Geçmişte İslâm ne ölçüde hoşgörülüydü? Bu sorunun cevabı büyük ölçüde kavramları nasıl tanımladığımızı bağlıdır. İslam derken neyi kastediyoruz? Bu soru ilk bakışta sanılabileceği kadar kolay ve açık değildir. Hoşgörü derken neyi kastediyoruz? Bu kavramın da yığınla farklı tanımı vardır ve bir takım sorulara yol açar; benimseyeceğimiz karşılaştırma ölçütü bunların en zorlarından biridir.

İslâm'ın tanımı, bugüne dek yabancı olmadığı bir to

kim soruları beraberinde getirir. Sık sık belirtildiği gibi, "İslâm" kelimesi çok farklı anlamlarda kullanılmaktadır. Öncelikle İslâm, Müslümanların Tanrının Muhammed Peygambere nasib ettiği ve Kur'an adını taşıyan kutsal kitapta yeralan kesin vahiyi ifade eder. Bu, özgün İslâm denilebilecek olan şeydir; yani bu isimle bilinen dinin temelini ve aynı zamanda da başlangıç noktasını oluşturan naslar ve buyruklar dizisidir.

Ama "İslâm" kelimesi, tıpkı "Hıristiyanlık" kelimesi gibi, kurucusunun ölümünden sonra bu dinin tarihsel gelişimini gösterecek biçimde, ikinci ve daha geniş bir anlamda da kullanılır. Bu anlamıyla kavram teolojii ve mistizmi, ibadeti ve ayini, hukuku ve devlet sanatını ve sayısız Müslümanın imanları adına düşündükleri, söyledikleri ve yaptıklarından oluşan bütün bir yapıyı içerir. Bu anlamda İslâm, diyelim imparator Konstantin ve piskoposların Hıristiyanlığının Hz. İsa'nın Hıristiyanlığından farklı olması kadar Hz peygamberin İslâm'ın'dan farklı olabilir -hatta buna Talmud'un Yahudiliği ile Tevrat'ın Yahudiliği arasındaki ya da günümüzün Yahudiliği ile Talmud'un Yahudiliği arasındaki fark benzetmesini de ekleyebiliriz.

Ancak bu üç dinin kurucularının birbirlerinden son derece farklı deneyimler yaşamış olmalarından ötürü bir bütün olarak alındığında sözkonusu farklılık İslâm'da, gerek Yahudilik gerekse Hıristiyanlıkta olduğundan daha az radikaldir. Musa vadedilmiş topraklara ulaşmadan, İsa da çarmıhta öldü. Muhammed ise şehitliğe değil, iktidara yükselmiştir. Devlet reisi olmuş, orduları yönetmiş, vergi toplamış, adalet dağıtmış ve yasalar koymuştur. Neticede iman ile iktidarın, din ile otoritenin bu karşılıklı nüfuzu, tarihinin büyük bölümünde İslâm'a özgü bir özellik olarak kalmıştır. Hatta öyle ki Muhammed'in ölümünden sonra pek çok şey yaşanmış ve İslâm, halifelerin imparatorluğunda ilk indirilişinden çok daha karmaşık ve yaygın bir görünüm kazanmıştır. Bu açıdan İslâm'ın durumu, özgün Hıristiyanlığın Roma İmparatorluğu ile seleflerinin elinde aldığı biçime benzemektedir.

Son olarak "İslâm" kavramının bir üçüncü anlamı daha var-

dır ki, bu anlamında İslâm Hıristiyanlığın değil Hıristiyan dünyasının eşdeğerini oluşturmaktadır. Buna göre İslâm sadece bir dini ifade etmez; bizlerin Batı uygarlığında yaptığımız sınıflamaya göre hiçbir anlamda dini sayılamayacak pek çok şeyi de içeren bütün bir uygarlığı anlatmaktadır. Örneğin "İslâm sanatı" kavramı, İslâm uygarlığı içinde üretilmiş ve sadece dini değil, belli kültürel özellikler taşıyan her tür sanatı ifade eder. "Hıristiyan sanatı" kavramı ise ilahi sanat ve kilise sanatı ile sınırlıdır ve Hıristiyanlar tarafından üretilen sanatı içerecek şekilde genişletilemez, nerede kaldı ki Hıristiyan uygarlığı içerisinde yaşayan Hıristiyan olmayan kişilerin sanatını içersin. Aynı şekilde "İslâm ilimleri" kavramı da İslâm uygarlığı içinde üretilmiş ve genelde Arapça ama zaman zaman başka İslâm dilleri aracılığıyla da ifade edilmiş matematik, fizik, kimya ve diğer bilimleri kapsar. Sanatın olduğu gibi bu bilimlerin de çoğu, Müslümanların değil, İslâm ülkelerinde yaşayan ve içinde oldukları İslâm uygarlığının bir parçası haline gelen Hıristiyanların ve Yahudilerin marifetidir. Oysa tersine, "Hıristiyan bilimi" kavramı Hıristiyan uygarlığı içinde yaşayan Hıristiyanların ve diğerlerinin bilimsel başarılarını tanımlamak amacıyla kullanılmaz. Aslında nispeten yakın zamanlara kadar bu kavram hiç kullanılmamıştır ve ilk ortaya çıktığında da tamamen farklı bir anlama sahipti.

İslâm kültüründe ve yaşamında, hatta kelimenin bu üçüncü anlamıyla bile dinin ne denli merkezi ve kapsamlı bir yer tuttuğu düşünülürse, Hıristiyanlığa nazaran İslâm'da din unsurunun daha büyük ve önemli olduğu anlaşılır. Ama bu anlamda "İslâm" kavramı ilkeyi değil uygulamayı, İslâm'ın naslarını ve buyruklarını değil, İslâm tarihini anlatır; yani insanların etkinliklerini, başarı ve başarısızlıklarını, zayıflıklarını ve gerçekleştirdiklerini. Müslümanlar da zaman zaman tıpkı başka insanlar gibi ideallerinin gerisinde kalmış ve bazen de katı kurallarını gevşetmişlerdir. Şayet hoşgörü ile hoşgörüsüzlük konusunun İslâm'ın gerek teorisinde gerekse pratiğinde nasıl yer aldığına bakacaksak, vereceğimiz cevaplar benimsediğimiz İsl-

lâm tanımına göre farklılaşabilecektir. Aynı durum hoşgörü ile ilgili ölçütümüz için de geçerlidir.

Gerçekten de hoşgörü derken neyi kastetmekteyiz? Bu gibi konular ele alınırken, karşılaştırmalara dayanan değerlendirmeler yapmak ve yargılarda bulunmak yolunda kaçınılmaz bir eğilim vardır. İslâm'daki hoşgörüden söz ederken, çok geçmeden kendimizi İslâm'da ve diğer toplumlarda -Hıristiyan dünyasında, Hindistan'da, Uzak Doğu'da, belki de modern Batı'da- hoşgörü olgusunu değerlendirirken buluruz. Bu, çeşitli hiziplerden polemikçilerin idmanlı oldukları bir karşılaştırma tarzıdır. Elbette polemikçiler amaçlarını daha kolay gerçekleştirebilmek üzere kendilerine en uygun gelen karşılaştırma terimlerini seçeceklerdir. Örneğin birinin ilkelerini diğerinin uygulamaları ile karşı karşıya getirerek, bir dinin bir başkasına üstünlüğünü göstermek her zaman için kolaydır. İslâm halifelığının Amerikan Başkanlığından üstün olduğunu kanıtlayan küçük, şirin bir risale okuduğumu hatırlıyorum. Orada şöyle basit bir hileye başvurulmaktaydı: Halife teolojik ve hukuki mahiyetli eserlere, Amerikan Başkanı ise Washington mahreçli en son skandal haberlerine göre tanımlanmaktaydı. Bu çabaya değeceğini düşünen biri için, aynı yöntemle -yani Amerikan Başkanı'nı Anayasaya göre, halifeyi de hakkında mebzul miktarda kaynağa sahip olduğumuz ortaçağ Bağdat'ındaki dedikodulara göre ele almak suretiyle- tersini kanıtlamak da eşit ölçüde kolaydır.

Ne denli yaygın yapılıyor olsa da, bu tarz bir karşılaştırmanın pek fazla bir yararı yoktur. Duygusal bakımdan tatminkar olabilir, ama birinin teorisini diğerinin pratiği ile karşılaştırmak entellektüel açıdan dürüst bir tutum olmaz. Yine birinin en iyi yanını diğerinin en kötü yanıyla karşılaştırmak da aynı ölçüde yanıltıcıdır. Hıristiyan dünyası için bir karşılaştırma ölçütü olarak İspanyol Engizisyonunu ya da Alman ölüm kamplarını alacak olursak, her toplumun Hıristiyan dünyasından çok daha hoşgörülü olduğunu kanıtlamak işten bile değildir. İslâm tarihinde Auschwitz gibi bir örnek yoktur, ama Cotton Mather

ya da Torquemada ile aynı kefeye konabilecek Müslüman yönetici ya da önder bulmak, böylelikle Hıristiyanların daha hoşgörülü olduklarını kanıtlamak da hiç zor değildir.

Farklı zamanlardan, yerlerden ve durumlardan yola çıkarak daha ustalıkla başka hileli karşılaştırmalar yapmak da mümkündür. Örneğin bir ortaçağ toplumunu modern bir toplumla, ya da dinin esaslı bir önem taşıdığı ve dini hoşgörünün bir nirengi noktası olarak alındığı inançlı bir toplumla, dine pek az ilgi gösteren seküler bir toplumu karşılaştırabiliriz. Kayıtsız kalman meselelerde hoşgörülü olmak kolaydır; zor olanı bizi derinden ilgilendiren konularda hoşgörü gösterebilmektir. Günümüzün en ileri demokrasilerinde bile akademik yaşamdaki ifade özgürlüğü üzerinde varolan fiili sınırlamalara kısa bir bakış atmak konuyu aydınlatmaya yetecektir.

Modern toplumumuzda çatışmanın dolayısıyla baskının ana kaynağı olarak dinin yerini başka uyumsuzluklar almış olsa da, "hoşgörü" kavramı hâlâ egemen bir dinin başka dinlerin varlığını kabul ettiğini göstermek amacıyla kullanılmaktadır. Bizim burada yapacağımız soruşturma ise tek bir soruyla sınırlıdır: iktidarda olan İslâm diğer dinlere karşı nasıl davranmıştır? Ya da daha kesin bir deyişle farklı zamanlarda ve yerlerde kendilerini Müslüman otoritesinin ve hukukunun sahipleri olarak görenler gayri Müslim uyruklarına karşı nasıl davranmışlardır?

Bu davranışın "hoşgörü" sıfatını hak edip etmediği, daha önce de belirtildiği gibi kavramların nasıl tanımlandığına bağlıdır. Şayet hoşgörü kavramı ile ayrımcılık yapılmadığını kastediyorsak, bu sorunun bir cevabı vardır; yok eğer zulmün olmadığını kastediyorsak, cevap tamamen farklı olacaktır. Ayrımcılık her zaman var olmuş; sürekli ve aslında zorunlu, sisteme içkin bir durumdur; hukukta ve uygulamada kurumsallaşmıştır. Zulüm, yani şiddet kullanılması ve fiili baskı uygulanması ise nadir görülen ve tipik olmayan bir durumdur. Müslüman yönetimi altında bulunan Yahudiler ve Hıristiyanlar normalde imanları uğruna şehit olmak zorunda bırakılmamış,

Yahudi halkının uzun tarihinde pek çok bölüm vardır. Yunan İskenderiye'si Philon'un, Babil Talmud'un, Ortaçağ İspanya'sı zengin bir İbrani edebiyatının yurdu oldu; modern Yahudi tarihinin büyük bir bölümünü Alman ve Polonya Yahudileri yazdılar. Hepsi gitti, sadece anıları ve anıtları ayakta. Yahudi tarihinin zengin ve canlı, uzun bölümlerinden biri olan Yahudi-İslam ortak yaşamı, Yahudi yaşamının ve yaratıcılığının bir başka büyük dönemini oluşturmaktaydı. O da şimdi sonuna geldi, dayandı.

Geçmişte İslam ne ölçüde hoşgörülüydü? Bu sorunun cevabı büyük ölçüde kavramları nasıl tanımladığımıza bağlıdır. İslam derken neyi kastediyoruz? Bu soru ilk bakışta sanılabileceği kadar kolay ve açık değildir. Hoşgörü derken neyi kastediyoruz? Bu kavramın da yığınla farklı tanımı vardır ve bir takım sorulara yol açar.

ISBN 975-533-143-3

9 789755 331430

